

Priređeno prema:

- The Cambridge History of India, Vol. 1, Ancient India*, edited by E.J. Rapson, S. Chand and Co., Delhi, 1962.
- The History and Culture of the Indian People, Vol. 2, The Age of Imperial Unity*, edited by R.C. Majumdar, Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay, 1951, novi otisak 1960.
- KATIČIĆ, Radoslav: *Stara indijska književnost*, Matica hrvatska, Zagreb, 1973.
- Lexikon der alten Welt*, Artemis Verlag, Zürich und Stuttgart, 1965.
- JOHN W. McCRINDLE: *Ancient India as Described in Classical Literature*, Oriental Books Reprint Corporation, New Delhi, 1971. (reprinted from Westminster edition, 1901)
- Paulys Real Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, 29. Halbband, J.R. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart, 1931.
- V.A. SMITH: *The Early History of India*, At the Clarendon Press, Oxford, 1924, 4. izdanje 1957, novi otisak 1967.

COLONIA IULIA POLA

Obavijeni velom legende počeci grada Pule sežu u herojsko doba grčke povijesti. Priča o Argonautima, kako nam je prenose helenistički pjesnici Kalimah i Apolonije, dovodi junake rijekom Ister (Dunav) do Istre i „grad utemeljiše: Grk bi mu neki rekao 'Grad Bjegunaca', no njihov ga jezik imenova Pulom." Međutim, taj grad, s obzirom na neke druge okolnosti sačuvane u fragmentima epova, ne odgovara po smještaju kasnijoj Poli (iako etimološki može imati grčko porijeklo), već ga treba tražiti u južnim dijelovima Iliride.

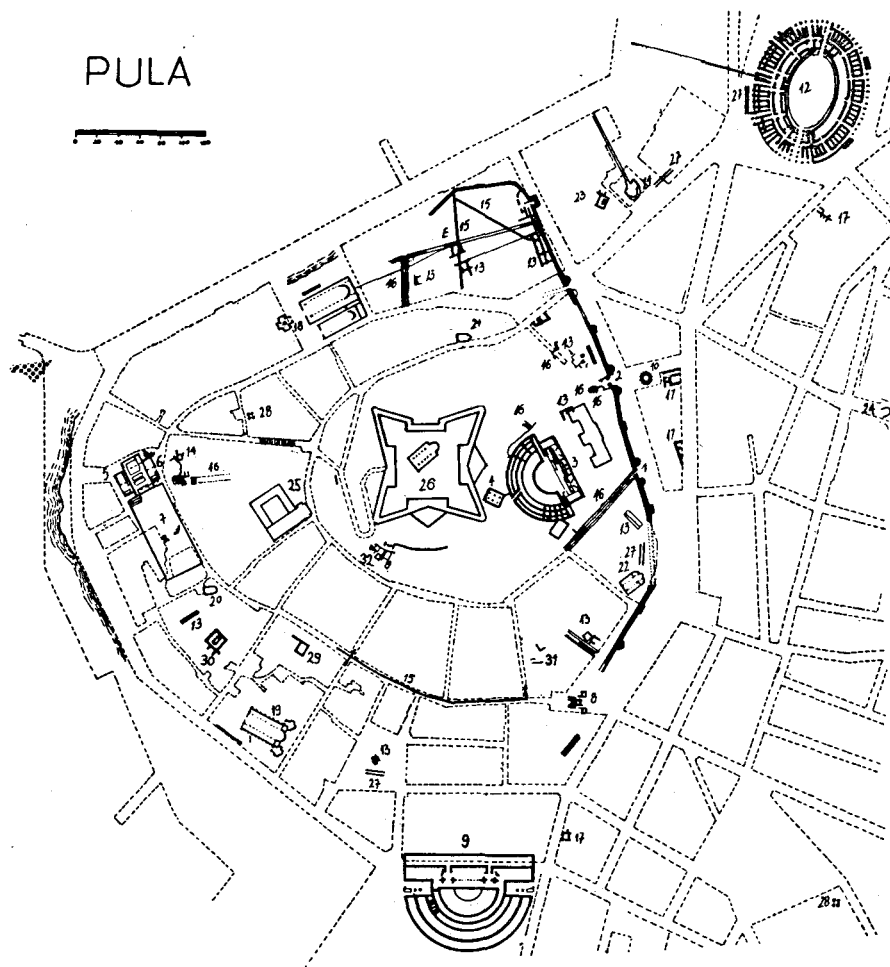
Nema nikakve sumnje u kontinuitet naseljenosti jezgre Pule na prijelazu iz proto-historijskog doba u klasičnu antiku. Sam brežuljak na kojemu je, u dnu dubokog i dobro zaštićenog zaljeva, u antici a i danas smještena Pula bio je idealna pozicija za ilirsku gradinu. Ostaci histarske kulture pronađeni su u nekropoli na istočnoj padini brežuljka, kasnijeg Kaštela, ali je obližnji *Nesactium* (Vizače kod Valture) bio, prema pisanju rimskih povjesničara, glavni grad histarskog plemenskog saveza. Osnivanjem kolonije u Aquileji, 182. g.pr.n.e., rimske legije su jasno dale do znanja ilirskim narodima na Balkanskom poluotoku da svoje teritorijalne posjede namjeravaju proširiti na njihovu štetu. Histri, geografski najbliži, s podozrenjem prate masovno naseljavanje kolonista, i vrlo brzo dolazi do oružanih sukoba. Rimske legije prodiru u srce Istre i 177. g.pr.n.e. u odlučujućoj bitci pobjeđuju savez histarskih plemena pod vodstvom Eplona.

Hijatus između pokorenja Histra krajem 2. st.pr.n.e. i osnivanja prve organizirane naseobine sredinom 1. st.pr.n.e. moguće je objasniti jedino geografskom neatraktivnošću istarskog poluotoka u cjelini koji je brdskim lancem Ćićarije odvojen od svog zaleđa.

Po službenom nazivu grada Pule iz 2. st.pr.n.e., zabilježenom na jednom zapisu u kamenu — *Colonia Iulia Pola Pollentia Herculanea*, moguće je zaključiti da je osnovan u vrijeme Julija Cezara ili neposredno nakon njegove smrti, najkasnije do stupanja Augusta na prijestolje. Vremenska granica između 45. i 31. g.pr.n.e. gotovo je potpuno sigurna, iako je vrlo vjerojatno da su Rimljani u pulskom zaljevu držali manju postaju zbog njegove važnosti na obalnom plovnom putu između Aquileje i obale Ilirika. Augustova vladavina, kad grad u čast ubijenog Julija Cezara dobiva nadimak *Pietas Iulia*, označava pravi početak urbanizacije areala grada s nasipavanjem dijela obale ispod brežuljka. Građevine nastale u 1. i 2. st.n.e. (Augustov hram, amfiteatar), koje su srećom sačuvane u gotovo prvobitnom obliku do naših dana u urbanom tkivu kasnijih vjekova, svjedoče o apogeju kolonije.

Kršćanstvo se u arheološkim tragovima javlja u 4. st. Predaja o pulskom mučeniku Germanu, koji je poginuo u areni pulskog amfiteatra, a vjerojatno nije bio jedini koji je život izgubio zbog vjere u divljačkim progonima Dioklecijanova doba, ne izlazi iz okvira legenda. Prve crkve nastaju u 4. st., ali u nemirnim vremenima

PULA

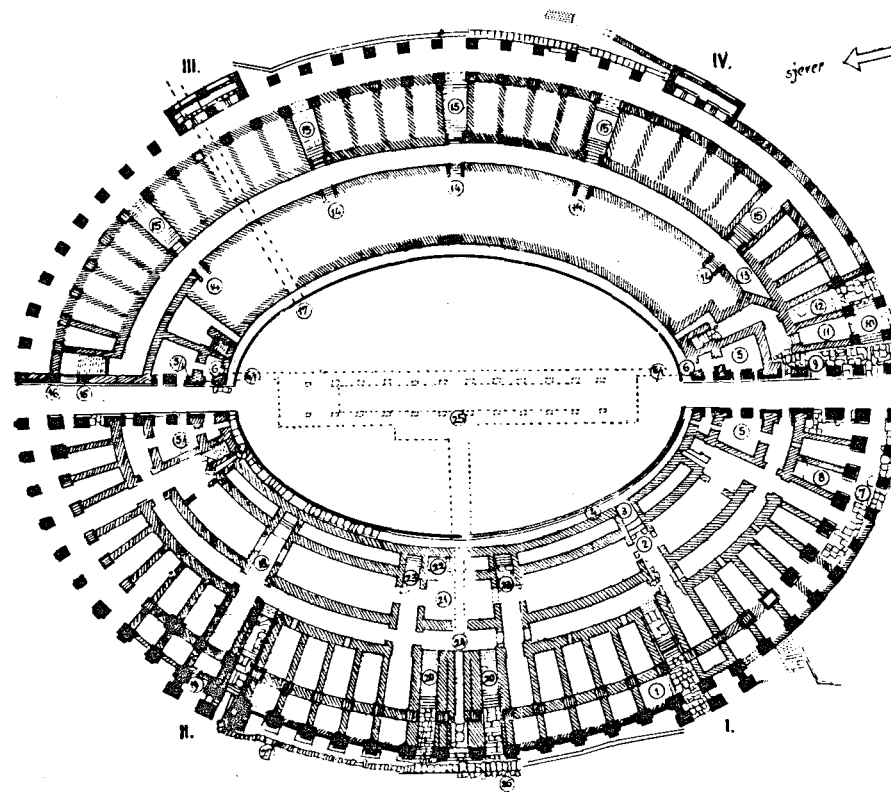

34

Sl. 1. Tlocrt Pule s antičkim i ranokršćanskim nalazima

1. Herkulova vrata	17. Antička suburbana arhitektura
2. Dvojna vrata	18. Ranokršćansko središte
3. Mali scenski teatar	19. Sv. Marija Formoza
4. Antička cisterna	20. Sv. Nikola
5. Augustov hram	21. Pravoslavna crkva
6. Tzv. Dijanin hram	22. Sv. Stjepan
7. Forum	23. Sv. Ivan (grobljanski)
8. Zlatna vrata	24. Sv. Martin
9. Veliki scenski teatar	25. Franjevački samostan
10. Oktogonalni mauzolej	26. Sv. Vid i Kaštel
11. Nimfej	27. Nalazi grobova
12. Amfiteatar	28. Ranokršćanski mozaici
13. Antička urbana arhitektura	29. Mozaik kažnjavanja Dirke
14. Dvorana za carski kult	30. Mozaik s labirintom
15. Ostaci antičke kanalizacije	31. Insula u Glavinićevom usponu 6
16. Ostaci antičkog pločnika	32. Kuća s mozaikom pauna

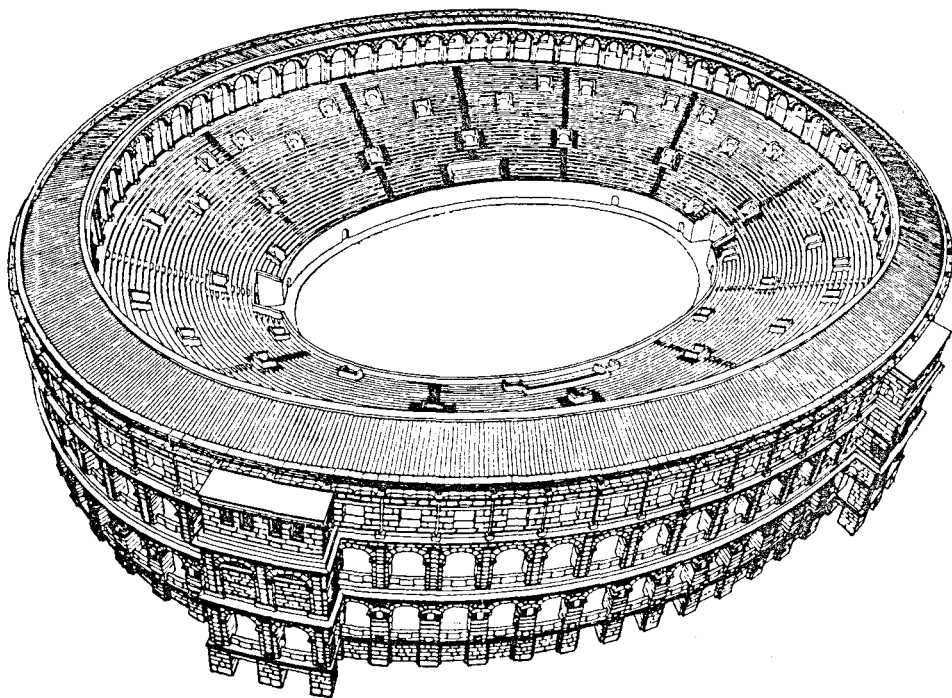
velikih seoba i ratova uloga i značaj Pule su neznatni, tako da grad životari do 6. st., do vremena Justinijanove rekonkviste, ali se ubrzo ponovo povlači u sebe i naseljavanje Slavena u okolicu dočekuje u 6. i 8. st. sa zebnjom. Postepeno prelazi u srednjovjekovni gradić romanske etničke strukture, i ni po čemu se ne razlikuje od ostalih istarskih gradova na zapadnoj obali.

35

Sl. 2. Tlocrt amfiteatra (Mirabella-Roberti)

U današnjoj arhitekturi Pule dominira amfiteatar, smješten nekoliko stotina metara izvan areala rimskog grada, između cesta za Aquileju i Tarsatiku. Sagrađen je u današnjem obliku sredinom 1. st. n.e., u vrijeme vladara iz porodice Flavija, na mjestu starijeg i primitivnijeg amfiteatra s početka 1. st. n.e. Stariji je amfiteatar bio sagrađen od drva, a nadomjestio ga je flavijevski od kamena, istarskog bijelog vapnenca. Eliptičnog oblika (Sl. 2), amfiteatar je po dužoj osi imao 132,5 m, a po kraćoj 105 m, dok je središnje borilište (arena) bilo dugo 68 i 41,5 m. Jednim dijelom je naslonjen na padinu brežuljka, što je olakšavalo podizanje jednog dijela stepeništa gledališta, dok je veći dio gledališta, koje je sa svih strana okruživalo

36

Sl. 3. Rekonstrukcija amfiteatra (Dyggve)

borilište, bio podignut na kompliciranom sistemu lukova s hodnicima. Od svega je danas sačuvan vanjski plašt i najniži dio supstrukcija gledališta, dok je dio gledališta naslonjen na padinu rekonstruiran. Vanjski kameni plašt amfiteatra horizontalno je podijeljen na tri pojasa sa širokim otvorima: lučnim na donja dva, a četvrtastim na najvišem pojasu. Donji dio donjeg pojasa bio je pregrađen drvenim ili metalnim rešetkama čiji su utori vidljivi. Na plaštu trećeg kata između prozora vide se okomiti utori s otvorima na kamenom oluku iznad njih, gdje su stajali drveni jarboli na koje su se razapinjala jedra za zaštitu gledališta od sunca u vrijeme održavanja natjecanja.

Iz eliptičnog tlocrta plašta strše četiri četvorokutne kule kojima se dolazilo do najviše terase iznad gledališta, čija se visina vidi na unutarnjem dijelu plašta ispod četvrtastih otvora: to su utori za grede koje su prekrivale razmak između vanjskog plašta i unutarnjeg zida. Gledaoci su ulazili kroz više prolaza u prizemlju sa svih strana građevine, a zatim su sistemom stepeništa stizali na razinu svojeg mjesta. Na gledalište su izlazili otvorima koji su u pravilnim razmacima bili raspoređeni po čitavu gledalištu (Sl. 3) (*vomitoria*). Na sjeverozapadnoj strani amfiteatra nalazila se kasarna galdijatora koji su se spremali za borbe. Oni su u svečanoj povorci ulazili

kroz trijumfalna vrata na sjevernoj strani duže osi građevine, dok su se mrtve zvijeri i poginuli gladijatori iznosili na suprotnoj strani, kroz tzv. *Porta Libitina*. Borilište je visokim zidom bilo odvojeno od gledališta, garantirajući sigurnost najuglednijim posjetiocima u prvom redu. U svečanu ložu se ulazilo kroz središnja vrata s morske strane, između dviju četvrtastih kula, dok se loža gradskih magistrata nalazila na suprotnoj strani.

Računa se da je amfiteatar mogao primiti oko 20000 gledalaca, što je daleko premašivalo broj stanovnika grada Pule, ali su igrama u pulskoj areni gravitirali stanovnici gotovo čitave Istre, stanovnici manjih naselja i osamljenih poljoprivrednih imanja. Divlje zvijeri koje su se koristile u borbama (*venationes*) bile su smještene u kavezima uz glavne prolaze za borilište, odnosno u podzemnoj prostoriji iskopanoj u živoj stijeni uzduž duže osi borilišta, odakle su hodnicima dolazile do spomenutih kaveza prije samog ulaza u arenu.

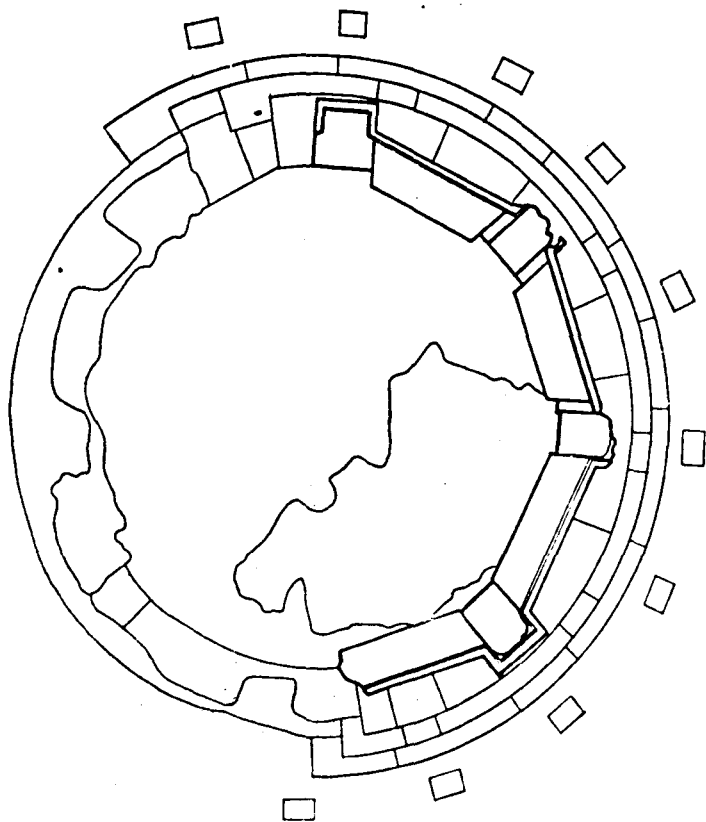
Danas je glavni turistički ulaz u amfiteatar kroz jugozapadnu kulu odakle se stepenicama dolazi na razinu hodnika koji se protezao u prizemlju supstrukcija gledališta. Odavde se stepenicama nadesno dolazi do *Porta Libitina* i u borilište koje je danas pretvoreno u veliko gledalište za masovne priredbe, a nalijevo se stepeništem spušta u uski hodnik koji vodi u podzemnu prostoriju gdje je uređena izložba Arheološkog muzeja Istre pod nazivom „Vinogradarstvo i maslinarstvo Istre u rimsko doba“.

37

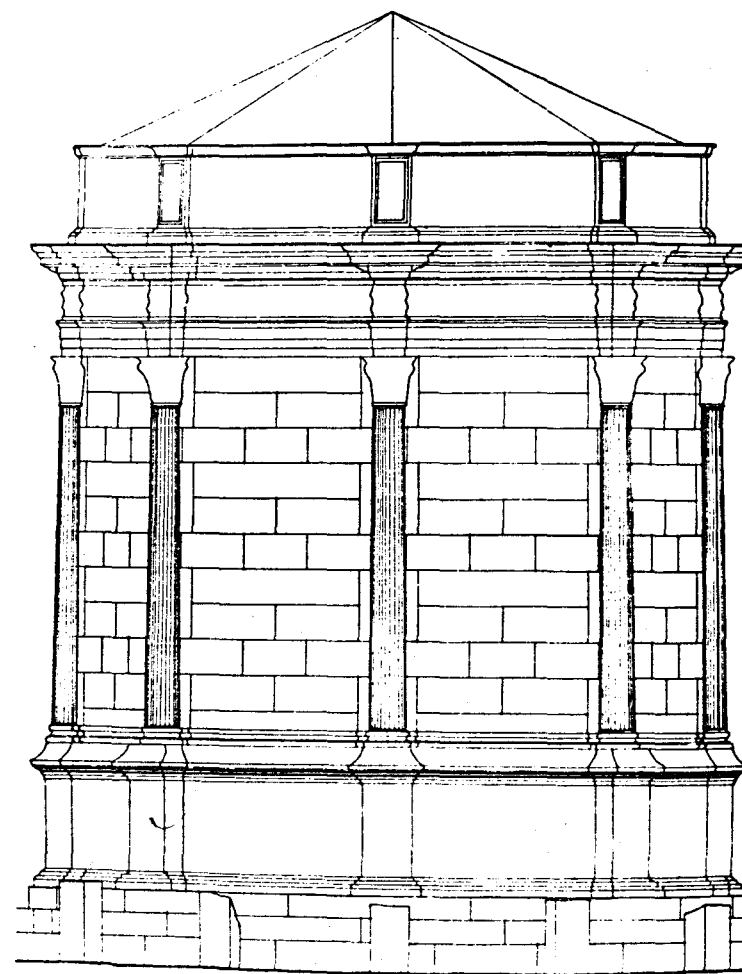
Krenemo li nakon obilaska amfiteatra ulicom koja vodi pokraj autobusnog kolodvora, dolazimo na raskršće gdje su se od antike do srednjeg vijeka nalazila gradska vrata (vrata sv. Ivaņa). Gradski bedem se nadesno spuštao do morske obale koja je danas nešto udaljenija od linije u antičko doba, i ovdje su se nalazila vrata kroz koja je vodila cesta ispod amfiteatra prema Poreču i Aquileji. Pođemo li lijevo, stotinjak će nam se metara dalje ukazati sačuvana antička gradska vrata sa dva luka, tzv. *Porta gemina* (Dvojna vrata), kroz koja je iz grada izlazila cesta koja je iza amfiteatra vodila prema Tarsatici. Vrata su karakteristična po dvojnem prolazu za promet, iako je neposredno iza toga trapezoidni međuprostor, i kroz druga vrata se nastavlja ulica prema gornjem dijelu grada. Vanjska fasada vrata ukrašena je polustupovima s kapitelima te dekorativnim vijencem. Okomiti je prerez predstavljao otvor za spuštanje željezne rešetke. U blizini je pronađen natpis koji je postavljen na vrh vrata: spominje Lucija Menacija Priska, bogatog žitelja Pule koji je o svom trošku proveo vodovod u gornji dio grada (*„pars superior Coloniae“*), odakle se voda prirodnim padom širila po cijelom gradu. Uzduž trasa dviju glavnih prometnica koje su Pulu povezivale s najbližim gradskim centrima protezalo se gradsko groblje gdje su nađeni mnogobrojni natpisi smješteni u Arheološkom muzeju. Ovdje je i Dante početkom 14. st. zapazio veliki broj antičkih sarkofaga i natpisa koje spominje u Paklu (IX, 113–115). Uz Dvojna vrata prilikom kopanja temelja za novogradnju nađeni su ostaci osmerokutne građevine koja predstavlja mauzolej (Sl. 4). Nađeni su samo temeljni dijelovi, ali se prema kamenim fragmentima mogao potpuno rekonstruirati njegov izgled (Sl. 5).

Idući dalje istom ulicom, pratimo potez srednjovjekovnih gradskih bedema koji su u nekoliko navrata nadozidavani na liniju antičkih zidina. Donji su dijelovi kasnoantičkog postanka, a na nekim su mjestima vidljivi ubačeni dijelovi antičkih spomenika (stupova, sjedala kazališta, reljefa), što svjedoči o nemirnim vremenima kad je bilo potrebno za kratko vrijeme obnoviti fortifikacije. Nakon samo stotinjak metara u plaštu zidina otvaraju se još jedna vrata, tzv. Herkulova vrata, flankirana dvjema kružnim kulama. Na tjemenu luka reljef je glave Herkula, zaštitnika grada, i njegova buzdovana, a kraj toga kasnorepublikanski natpis koji spominje dva gradska magistrata iz vremena osnivanja kolonije. Osovina vrata je ukošena s obzirom na pravac zidina da bi se olakšao uspon ulice na brežuljak čija padina počinje odmah iza zidina. Nešto malo dalje dolazimo do peterokutne kule gdje je linija bedema prekinuta gradnjom u 19. st., ali se ponovo može pratiti nakon 200 m, gdje je opet vidljiv segment s jednom četvrtastom i jednom polukružnom kulom čiji su temelji građeni od antičkih spolija.

38

Sl. 4. Tlocrt mauzoleja (Mirabella-Roberti)

39

Sl. 5. Rekonstrukcija mauzoleja (Mirabella-Roberti)

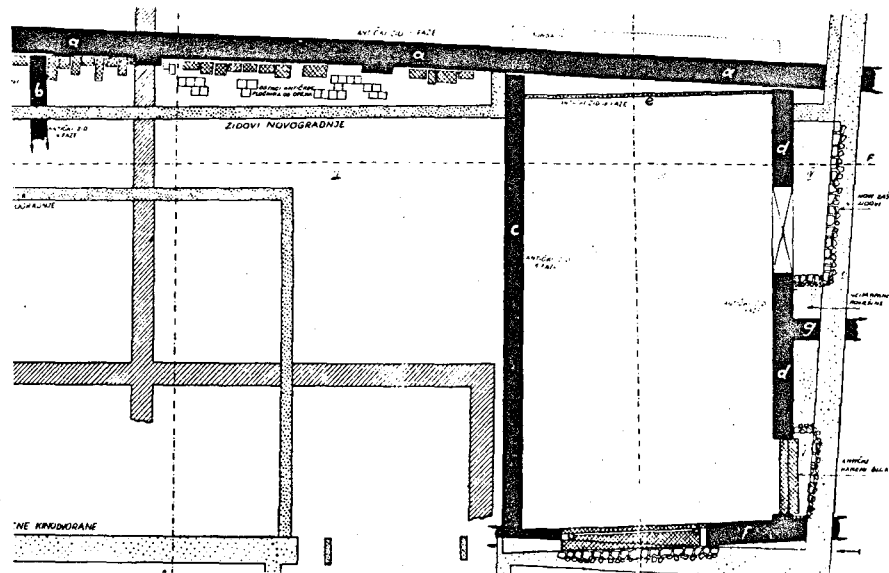
Suvremena prometnica ponovo prekida zid na mjestu gdje se spajao s *Porta aurea*, tj. Zlatnim vratima. S unutarnje strane gradskih vrata bio je nešto nakon osnivanja kolonije podignut slavluk u spomen trojici javnih radnika iz porodice Sergijevaca (dva gradska činovnika i jedan vojni zapovjednik) kojeg je podigla njihova rođaka (vjerovatno žena i sestra) Salvija Postuma Sergija „*de sua pecunia*“. Sa svake strane kula su dva polustupa s korintskim kapitelima, a sam luk flankiraju dvije leteće boginje Pobjede dok se iznad toga, ispod postamenta za statue s natpisima, nalazi friz s prikazom oružja, što sve govori o izrazito vojnom i trijumfalnom značenju spomenika. Kroz Zlatna vrata se iz pravca Medulina i Premanture ulazilo u sam

grad, na glavnu gradsku ulicu. Zbog specifičnog položaja koji su rimski urbanisti naslijedili nije se mogao razviti klasični ortogonalni sistem, već je brežuljak opasan dvjema koncentričnim ulicama: donja, na razini mora, koja je ulazila na *Porta Flavia* (pokraj amfiteatra), a izlazila kroz *Porta aurea*, i druga, na polovici visine brežuljka, koja je ulazila vratima sv. Ivana, a izlazila kroz *Porta Herculea*. To je bila osnova mreže ulica koje su se od vizuelnog središta na vrhu brežuljka radijalno spuštale prema donjem dijelu kolonije, gdje je bilo moguće, iako na samo ograničenom području, razviti ortogonalni sistem „insula”. Stvorena je tako shema nazvana „paukova mreža”, koja nije dozvoljavala točnu identifikaciju glavnih komunikacija, karda i dekumana, ali se prema ortogonalnoj raspodjeli obradivog zemljišta izvan grada s pravilnom mrežom, pravac prema Aquileji može nazvati *cardo*, a pravac prema Medulinu *decumanus*. Ta se dva pravca sastaju na ekonomskom i političkom središtu rimskog grada, na Forumu.

Uđemo li u grad kroz *Porta aurea*, prolazimo glavnom ulicom koja i danas slijedi pravac antičke. Odmah iza gradskih vrata, u usponu F. Glavinića nedavno je djelomično istražen dio antičkog stambenog bloka – insule, koji je otkriven prilikom kopanja temelja za novogradnju. Otkriven je dio mozaika i splet antičkih zidova. Za vrijeme radova na kopanju za komunalije u ovom se dijelu grada često nailazi na sačuvane dijelove antičkog pločnika i kanalizacije, ali je gusta izgradnja srednjovjekovnog razdoblja u velikoj mjeri onemogućila sistematska iskapanja radi upoznavanja sheme kuća i ulica.

40

Iza kuće br. 16 u ulici 1. maja je *in situ* (Sl. 6) konzerviran veći višebojni podni mozaik koji je ukrašavao središnju, reprezentativnu dvoranu jedne gradske vile.

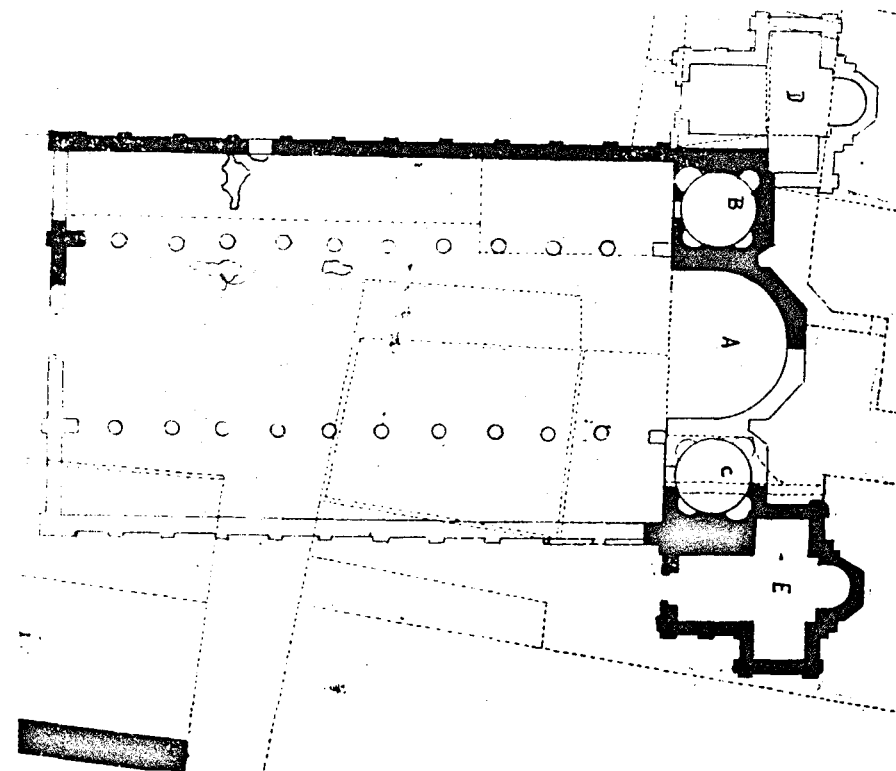
Sl. 6. Tlocrt istraženog dijela insule s mozaikom kažnjavanja Dirke (Mlakar)

Prilaz je moguć kroz Opatijsku ulicu i iza zgrade Zavoda za zapošljavanje se u dvorištu, zaštićen providnom strehom, nalazi jedan od najljepših i najbolje sačuvanih mozaičkih podova u ovom dijelu naše zemlje. Široki pojas geometrijskih motiva podijeljenih u više polja uokviruje središnji figuralni motiv s prikazom mitološke scene kažnjavanja Dirke. Grupa od dvije muške figure koji drže bika, te ženski lik ispod toga, po smjelom pokretu predstavljaju gotovo remek-djelo u mozaičkoj umjetnosti. Datira se u početak 2. st. n.e. Visoko sačuvani zidovi s vratnim otvorima nose tragove fresaka. Djelomično su istražene a zatim zatrpane još neke okolne prostorije, dok ostatak kuće i čitave insule čeka na otkrivanje.

Dio još jedne rimske kuće je istražen prilikom čišćenja ruševina nakon rata u parku pored ulice 1. maja, sjeverno od bazilike i kapele sv. Marije Formoze. Zidovi i podni mozaik s prikazom labirinta unutar gradskih bedema su zatrpani.

U blizini, oko 50 m južnije, nalazi se bizantska kapela koja je pripadala srušenoj bazilici sv. Marije Formoze od Trstika. Čitav kompleks (Sl. 7) je sagrađen za cara

41

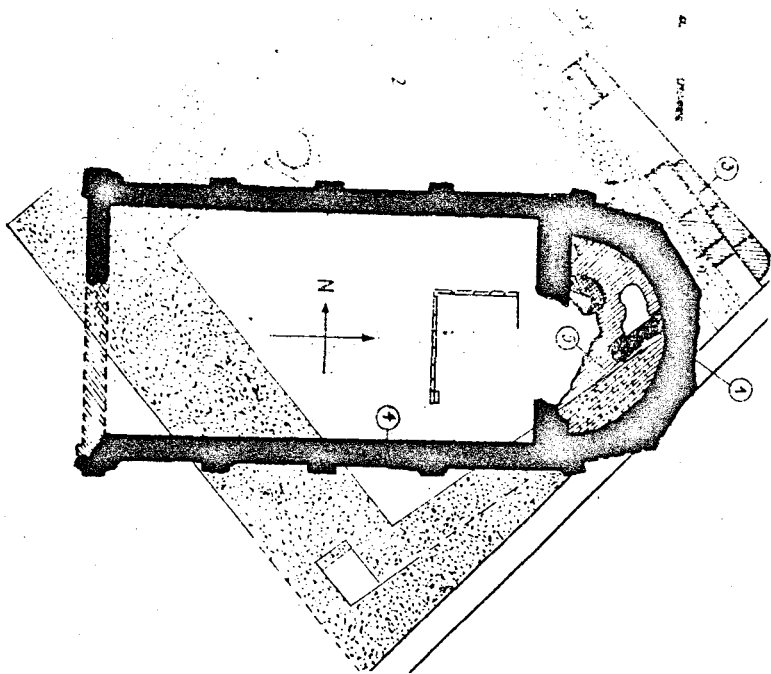

Sl. 7. Tlocrt bazilike sv. Marije Formoze (Gnirs)

Justinijana, pod paskom ravnog nadbiskupa Maksimijana, porijeklom iz Istre, kod Rovinja. Sjeverni zid crkve je sačuvan u zidu susjednog vrta, dok su se bočno od apside nalazile dvije kapelice u obliku križa. Od sjeverne je sačuvan samo zid prema crkvi, dok je južna u potpunosti očuvana. Križnog je tlocrta s kupolom nad središnjim dijelom. U apsidi je ostao dio friza u stukaturi iz doba nastanka građevine, te fragmenti fresaka iz kasnijeg doba. Ostali zidovi crkve, i ostaci prvog benediktinskog samostana na našem tlu prostiru se ispod parka u kojem su smješteni neki od arheoloških nalaza (sarkofaga i arhitektonske dekoracije) iz Pule i okolice. Neposredno uz kapelu i crkvu tekao je gradski bedem, čiji je jedan dio dokumentiran prilikom istraživanja crkve.

Nedaleko odavde, na mjestu današnje vrtne restauracije u ulici 1. maja, nalazila se crkva sv. Nikole (Sl. 8), istražena prilikom čišćenja ruševina nakon II svjetskog rata. Otkrivena je izdužena kapela s apsidom ravnog tipa koja je vidljiva *in situ*, s podnim mozaikom koji je prenet u Muzej. Crkva je bila sagrađena na temeljima ranije rimske obrambene kule koja je srušena kad je bedem pomaknut na obalu zaljeva pokraj kasnije bazilike sv. Marije Formoze.

42

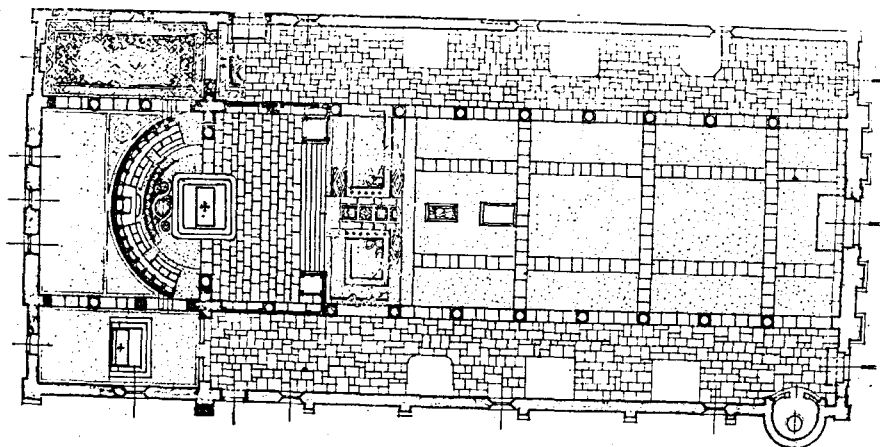
Sl. 8. Tlocrt kapele sv. Nikole (Marušić)

Ako nastavimo ulicom 1. maja, dolazimo na Trg Republike, na mjestu rimskog Foruma, gdje se odvijao čitav gradski javni život. Izduženog tlocrta (37 x 81 m), danas je djelomično zastrt kućama iz 19. st., ali je vidljiva u potpunosti kraća sjeverozapadna strana s Augustovim hramom i romaničko-gotičkom palačom. Zgrada banke i dvije gotičke stambene zgrade na istočnoj strani također slijede liniju Foruma. Rimski Forum bio je centar gradskog života. Ovdje su se nalazili trgovački, administrativni i vjerski sadržaji koji su omogućavali normalno odvijanje života u gradu. Trg je sa tri strane bio okružen portikom na stupovima u čijem se hladu trgovalo i raspravljalo o tekućim stvarima. Uobičajeno se na Forumu nalazi kurija, sjedište dekuriona – gradskih senatora, zatim bazilika u kojoj se trgovalo i sudilo. Od svega je sačuvan jedan od dvaju hramova koji su zatvarali sjeverozapadnu kraću stranu trga. Posvećen je Romi i Augustu, kako to svjedoči natpis iznad stupova pročelja. Stepeništem se s trga dolazilo u pronaos, predvorje na šest stupova (četiri na pročelju i dva u dubini), a zatim se velikim vratima ulazilo u celu, gdje se izvan domašaja vjernika, odvijao kult. Između hramova se prema jednom tumačenju nalazio podij za oltar, ali je moguće da se tu nalazio hram kapitolijske trijade, koji bi bio istinski vjerski centar grada, jer je kult Jupitera, Junone i Minerve bio obavezan za sve rimske građane kao izraz potčinjavanja rimskoj vlasti. Kraj toga se nalazio hram identičan Augustovu, nazvan Dijaninim hramom, od kojeg je vidljiva samo stražnja strana sa zabatom dvovodnog krova, jer je inkorporiran u srednjovjekovnu Gradsku palaču, koja je postala izraz kontinuiteta vlasti na tom području. U dvorištu susjedne zgrade nađeni su temelji jedne prostorije s nišom u kojoj se nalazio ulomak carske statue koja je izložena u Augustovom hramu (izložba Arheološkog muzeja „Rimska plastika“). Kraj nogu imperatora (Trajana?) nalazi se klečeća figura zarobljenog Gala. Iz toga se izvlači zaključak da se radi o dvorani za carski kult. Mnogobrojne reprezentativne statue zaslužnim građanima, koje su smještene u lapidariju Arheološkog muzeja, ukrašavale su ovaj glavni gradski trg koji je morao predstavljati sjaj i bogatstvo grada i njegovih stanovnika. Gradski je bedem ovdje tekao nedaleko od zapadne linije foruma, uz samu morsku obalu. Najnovija istraživanja u blizini forumskih hramova iznijela su na svjetlo dana nekoliko građevina koje su na ovom prostoru postojale prije izgradnje hramova, vjerojatno iz kasnorepublikanskog doba, iz doba nastanka kolonije.

43

Kraj tzv. Dijanina hrama prema sjeveru probijala se druga glavna ulica, uvjetno nazvana *cardo*, koja je uz kasniji kršćanski vjerski centar vodila kroz gradska vrata na *via Flavia* prema Aquileji.

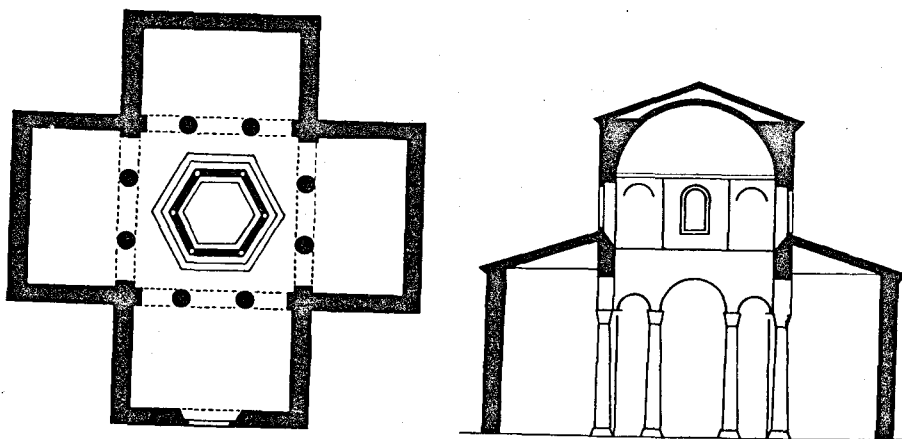
Kompleks ranokršćanske katedrale smjestio se nešto sjevernije od foruma, također uz bedem koji je pratio obalu zaljeva. Sastoji se od dviju crkava, tzv. *gemina*, koje su u kratkom vremenskom razmaku nastale jedna kraj druge. Od sjeverne je kasnije proširivanjem nastala današnja katedralna crkva (Sl. 9) s klasicističkim pročeljem i zvonikom, dok se temelji kasnije srušene južne crkve nalaze ispod današnjeg parka. Već u 5. st. nikla je trobrodna bazilika s upisanom apsidom, sa shemom koja je vrlo česta u sjevernojadransko-noričkom prostoru. Ostaci mozaika sačuvani su na podu te crkve na nekoliko mjesta: ispred oltarnog prostora dio polja sa zavjetnim

Sl. 9. Tlocrt katedrale nakon obnove u 19. st. (Forlatti)

natpisom (*Damianus et Laurentia fecerunt pedes CC*), te podni mozaik s geometrijskim ukrasom iza oltara i u desnom pobočnom brodu u visini oltarnog prostora. Originalni dio zida iz 4. st. vidljiv je na začelju, u širini srednjeg broda, sa tri uska prozora. Iz 5. st. je čitav ostali dio perimetra crkve, na kojemu se vide ugrađene mnogobrojne spolije prilikom rekonstrukcije u 9. st. Iznad novo probijenih vrata u južnom zidu ugrađen je natpis u zabatu sa dva pauna u heraldičkoj pozi koji spominje biskupa Handegisa i cara Ludviga. Datiran je u 857. g. Ispred crkve je u 5. st. sagrađena krstionica s tlocrtom u obliku grčkog križa sa šesterokutnim bazenom za krštenje u središtu (Sl. 10).

44

Sl. 10. Tlocrt i rekonstrukcija presjeka krstionice (Gnirs)

Prosljedimo li dalje ulicom Ivana Gorana Kovačića prema sjeveru, tj. prema raskršću na kojem su se nalazila gradska vrata sv. Ivana gdje smo započeli obilazak pulskih spomenika u starom dijelu grada, možemo skrenuti u ulicu koja se na desnoj strani uspinje na padinu brežuljka, slijedeći otprilike trasu antičke komunikacije koja je na polovici visine brežuljka spajala radijalne ulice i izlazila na Herkulova vrata iz grada. Oko 50 m dalje, na desnoj strani te ulice (Matije Gupca) nalazi se današnja pravoslavna crkvića koja je sagrađena na temeljima jednog antičkog hrama nepoznatog božanstva na prijelazu 6/7. st. Karakteristični građevinski elementi su ravenska apsida, trijumfalni luk i specifična struktura zida. Rekonstruirana je u 9. st., i tom prilikom su u zidove ušli ulomci ranijeg crkvenog kamenog namještaja. Dodaci na vanjskoj strani, na pročelju i uz sjeverni zid, podignuti su u 14. st. 1583. g. je građevina predana na upotrebu predstavnicima pravoslavne crkve, koji su se malo ranije naselili u Puli.

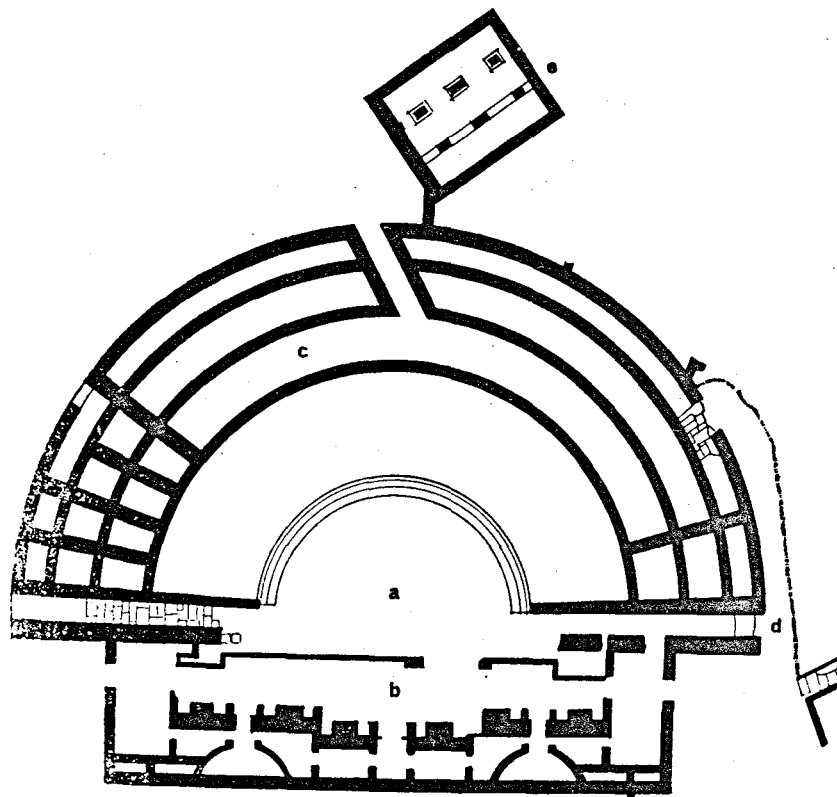
Od gornje kružne prometnice odvaja se ulica koja vodi na vrh gradskog brežuljka, gdje se danas nalazi mletačka tvrđava iz 17. st., koja je velikim djelom građena iz kamena antičkih građevina, naročito Amfiteatra i većeg scenskog teatra, koji je potpuno uništen. U Kaštelu se nalazi Muzej narodne revolucije Istre.

Uz jednu od ulica koje se spuštaju prema Forumu (Uspon Balda Lupetine) nalazi se crkva i samostan sv. Franje, građeni 1314. g. u kasnoromaničkom-ranogotičkom stilu. U zapadnom krilu samostana nađena je kapelica sv. Ivana s podnim mozaikom čije stilske karakteristike i motivika ukazuju na mogućnost ranokršćanskih centara grada. U crkvi se čuva gotički poliptih (15. st.), primjer venecijanske umjetnosti toga doba, dok je u atriju i u prizemlju uređen lapidarij srednjovjekovnih spomenika, čime je dokumentirana likovna umjetnost u kamenu od kasne antike do kraja srednjeg vijeka.

45

U dvorištu kuće br. 16 u ulici M. Gupca pronađeni su u istraživanjima početkom stoljeća ostaci jedne rimske gradske kuće. Otkopan je atrij na stupovima sa nekoliko okolnih prostorija. Najvažniji nalaz svakako je podni mozaik u crno-bijeloj tehnici, prenijet u Muzej, koji u polju u obliku medaljona zatvara kompoziciju koju sačinjavaju dva pauna u heraldičkom položaju nad kaležom. Neosporna je sličnost s kršćanskom ikonografijom u puno pogansko doba (2. st.). Od ostataka kuće nije danas vidljivo ništa. Tako su i brojni drugi ostaci antičke arhitekture na području grada ponovo, nakon istraživanja, dospjeli pod zemlju, bilo radi novih gradnji ili nedovoljnog razumijevanja za konzervaciju i mogućnost prezentacije.

U nastavku kružne Ulice Matije Gupca, da bismo došli na područje tzv. malog scenskog teatra, moramo proći pokraj Naučne biblioteke, kuda je tekla i antička ulica prema Herkulovim vratima. Iza zgrade Biblioteke nalaze se ostaci antičkog kazališta (Sl. 11). Sačuvano je u čitavoj sjevernoj polovici, ali se, ako se popnemo na zaravan iznad njega, na područje gdje se nalazio vrh polukružnog gledališta, nazire shema cijele građevine. Od gledališta su ostali donji dijelovi potpornih zidova koji su, kao kod amfiteatra, držali dio gledališta, gornje redove, jer je donji dio

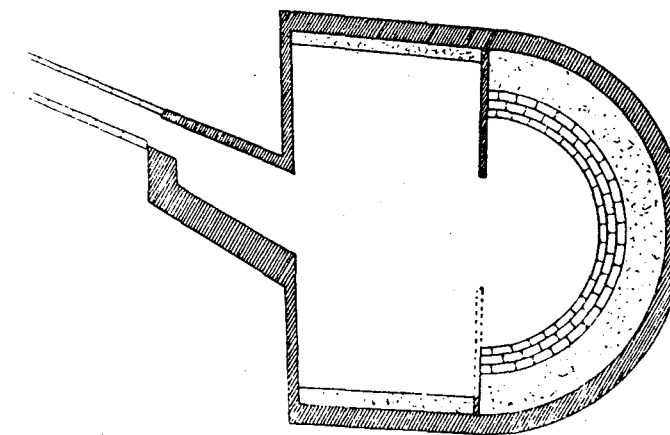
Sl. 11. Tlocrt malog scenskog teatra (Mlakar)

bio naslonjen na padinu brežuljka. Od kazališne zgrade, ispred koje su se izvodila kazališna i muzička djela, sačuvali su se samo temelji i dio arhitektonske dekoracije (frizovi, pilastri, polustupovi i kapiteli). Daske pozornice su počivale na okomitim gredama čiji se kameni utori još vide. Između pozornice i orkestre nalazio se kanal za spuštanje zavjese prilikom početka predstave. Iza nosača greda za pozornicu nalazi se u živicu izdubeni hodnik iz kojeg su protagonisti izlazili na scenu ukoliko je radnja zahtijevala mistično i naglo pojavljivanje, naročito bogova. Fasada kazališne zgrade bila je ukrašena polustupovima i pilastrima s lukovima i frizovima, te je predstavljala stalnu pozadinu svim predstavama. Promjenu ambijenta su dočaravale raznobojne drvene ploče. Iz zgrade se na scenu ulazilo kroz troja vrata, jedna na sredini i dvoja simetrično bočno postavljena. Gledaoci su do donjih redova dolazili bočnim prolazima između gledališta i pozornice (oba u potpunosti sačuvana), dok se na gornji pojas sjedala dolazilo kroz dva ulaza sa stražnje strane gledališta; od kojih je sjeverni s visokim lukom potpuno sačuvan. Uz polukružni

zid teatra su naslonjene dvije cisterne u kojima se skupljala voda za snabdijevanje nižih dijelova grada. Veća, trobrodna, nalazi se između teatra i masivnog venecijanskog Kaštela koji je zauzeo sam vrh gradskog brežuljka. Konzervatorski su radovi na cisterni u toku.

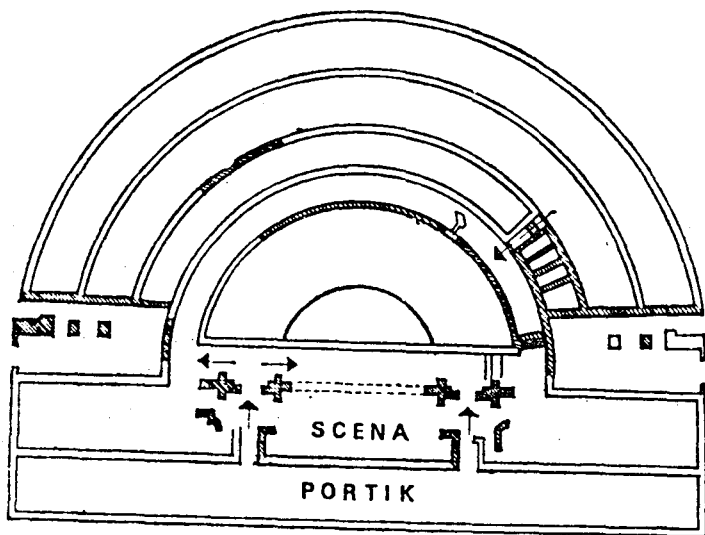
Ispod kazališta se nalazi zgrada Arheološkog muzeja Istre, u kojemu je izložena arheološka građa s područja Pule i čitava istarskog poluotoka. Kamene spomenice (natpisi, arhitektonska dekoracija i mozaici), te predmeti svakodnevne upotrebe (keramika, staklo, metalni predmeti) upotpunjuju sliku o antičkoj Puli, njenu gradinskom prethodniku i kasnijoj ranokršćanskoj i ranosrednjovjekovnoj fazi.

Izvan teritorija grada nalaze se ostaci građevina koje iz raznih razloga nije moguće vidjeti: Nimfej, svetište božica voda (Sl. 12) i sam izvor, nalaze se lijevo od ceste koja od grada vodi prema amfiteatru. Tu se i danas nalazi izvor u antičkoj polukružnoj konstrukciji sačuvanoj u temeljima, s kanalom koji je vodu odnosio u more.

Sl. 12. Tlocrt Nimfeja (Forlatti)

Od većeg scenskog teatra (Sl. 13) na području južno od Doma JNA vidljivo je samo nekoliko velikih obrađenih blokova i dio polukružnog zida gledališta. Shemu tlocrta znamo iz djela stranih putopisaca koji su u 17. i 18. st. vidjeli značajne ostatke ove građevine, mnogo po čemu monumentalnije od amfiteatra. Zgrada je bila s vanjske strane otvorena stupovima, kako to na crtež prenose Francuzi Lavalée i Cassas (1782. g.). Ostaci nekoliko suburbanih vila i kasnijih crkva

Sl. 13. Tlocrt većeg scenskog teatra (Gnirs)

48

nađeni su na više mjesta u neposrednoj blizini grada, ali su većinom nestali ispod današnjih zgrada.

Robert Matijašić

Važnija novija literatura o antičkoj Puli

1. JURKIĆ, V., *Pula – uspon F. Glavinića – dio rimske stambene insule i prometnice*, Arheološki pregled 18, Beograd 1976, str. 69–72.
2. JURKIĆ, V., *Pula – Forum: rimski objekat iza Dijaninog hrama*, Arheološki pregled 18, Beograd 1976, str. 98–101.
3. JURKIĆ, V., *Pula – nalaz rimskih pločnika*, Arheološki pregled 18, Beograd 1976, str. 105–108.
4. JURKIĆ, V., *Istraživanje dijela rimske inzule na usponu Frana Glavinića broj 6*, Histria Archaeologica IV/2, Pula 1973 (1977).
5. JURKIĆ, V., *Nov prilog poznavanju edila u antičkoj Puli*, Živa antika XXVIII, Skoplje 1978, str. 361–366.
6. JURKIĆ, V., *Skulptura Atisa iz Pule*, Jadranski zbornik X, Rijeka–Pula 1978, 173–187.
7. JURKIĆ, V., *Novija istraživanja urbane jezgre antičke Pule*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 3, Split 1978, str. 95–107.
8. KEČKEMET, D., *Antički spomenici Pule na slikama i u opisima stranih autora od XVI do XIX stoljeća*, Jadranski zbornik VII, Rijeka–Pula 1969, str. 549–590.
9. KRIZMANIĆ, V., *Doprinos poznavanju oblika rimskog amfiteatra u Puli*, Jadranski zbornik X, Rijeka–Pula 1978, str. 413–425.
10. MARUŠIĆ, B., *Dva nova spomenika zgodnosrednjeveške arhitekture v južni Istri*, Arheološki vestnik SAZU VII/1–2, Ljubljana 1956, str. 143–167.
11. MARUŠIĆ, B.: *Djelatnost srednjovjekovnog odjela Muzeja u Puli 1947–1955*, Starohrvatska prosvjeta 6, Zagreb 1958, str. 211–226.
12. MARUŠIĆ, B., *Djelatnost srednjovjekovnog odjela Muzeja u Puli 1956–1958*, Starohrvatska prosvjeta 8–9, Zagreb 1963, str. 245–260.
13. MARUŠIĆ, B., *Kasnoantička i bizantska Pula*, Kulturno historijski spomenici Istre VI, Pula 1967.
14. MARUŠIĆ, B., *Kršćanstvo i poganstvo Istre u IV i V st.*, Arheološki vestnik SAZU XXIX, Ljubljana 1978, 549–572.
15. MLAKAR, Š., *Amfiteatar u Puli*, Kulturno historijski spomenici Istre I, Pula 1957.
16. MLAKAR, Š., *Neki novi antički nalazi u Istri*, Jadranski zbornik II, Rijeka–Pula 1957, str. 433–464.
17. MLAKAR, Š., *Antička Pula*, Kulturno historijski spomenici Istre II, Pula 1958.
18. MLAKAR, Š., *Novi antički nalaz u Puli*, Arheološki radovi i rasprave JAZU II, Zagreb 1962, str. 429–450.
19. MLAKAR, Š., *Istra u antici*, Kulturno historijski spomenici Istre IV, Pula 1962.
20. MLAKAR, Š., *Nalaz pepečnih grobova na Bulevaru Borisa Kidriča*, Histria archaeologica I/2, Pula 1970, str. 3–28.
21. MLAKAR, Š., *Nalaz rimskih pepečnih grobova u Koparskoj ulici*, Histria archaeologica IV/1, Pula 1972 (1975), str. 7–40.

49

22. *VODIČ I – Forum*, tekst napisali Branko Marušić i Štefan Mlakar, Arheološki muzej Istre, Pula 1969.
23. *VODIČ II – Pula, crkva i samostan sv. Franje*, tekst napisao Branko Marušić, Arheološki muzej Istre, Pula 1974.
24. *VODIČ III – Arheološki muzej Istre, Pula*, tekst napisali Boris Bačić, Štefan Mlakar, Branko Marušić, Pula 1978.

SEKST PROPERCIJE – „POETA DOCTUS“

I UVOD

a) Augustov principat

Oktavijan „se odrekne imena trijumvir, proglasi se konzulom i zadovolji tribunskom vlašću da zaštiti narod. Pošto pridobije za sebe vojnike svojom darežljivošću, narod obiljem žita, svekolike sladošću mira, stade se malo-pomalo uzdizati i sebi prisvajati vlast senata, zakona i magistrata. Nitko mu se nije protivio: najneustrašiviji republikanci bijahu izginuli u ratu ili u proskripcijama; od ostalih plemenitaša koliko je tko bio spremniji da ropski služi, toliko se više uzdizao u častima i bogatstvu, i kako su bili dobili u novom poretku, voljeli su sadašnjost i njezinu sigurnost negoli prošlost s njezinim pogiblima.“ (Tacit)¹

Rim je bio iscrpljen dugotrajnim građanskim ratovima. Narod je žudio za mirom, za uspostavljanjem normalnoga života. Građanski su ratovi i doveli do sloma republike. Republika više nije mogla zadovoljavati klasne interese robovlasnika i morao ju je zamijeniti nov oblik vladavine, novo ustrojstvo vlasti koja će moći upravljati državom u miru. Svagdje je prodirala i sve je ujedinjavala krilatica *pax Romana*. Ljudi su sve više čeznuli za prošlim mirnim i sretnim vremenima, za jednostavnim životom pobožnih predaka. To je dobro uočio Oktavijan te je, vrativši se u Italiju, podvukao u prvome redu kako su sada nastupila mirna vremena i kako je otpočeo povratak dobrim običajima staroga Rima.

Nov oblik vlasti, koji se javlja u prvome stoljeću postojanja Rimskoga Carstva, naziva se principat. U socijalno-ekonomskom životu Rima i Italije senat igra još uvijek važnu ulogu. Godine 29. pr. n.e. Oktavijan, na osnovi cenzorskih ovlaštenja, revidira popis senatora. Neki su, naime, senatori poginuli za vrijeme ratova i u proskripcijama, neki su izgubili položaj, a u senat je ušlo dosta skorojevića. Oktavijan sada isključuje iz senata oko 200 nedostojnih članova, izdvaja one koji po svome podrijetlu ne pripadaju u taj najviši stalež (*ordo senatorius*). Time je istaknuto da se brine o dostojanstvu senatorskoga staleža, a to mu je omogućilo da u isto vrijeme isključi iz senata Antonijeve pristaše. U tome je novom popisu Oktavijanovo ime stavljeno na čelo, te otuda i njegov naslov *princeps Senatus*. Kako je godine 27. Oktavijan dobio počasni naziv *Augustus*,² mijenja svoje ime i naziva se: *imperator Caesar Augustus, divi filius*, a uskoro je nazvan i: *pater patriae*. Sâm August to ovako opisuje: „U vrijeme svoga šestog i sedmog konzulata, pošto bijah dovršio građanske ratove, domogavši se uz odobrenje svih najviše vlasti, prenio sam državnu upravu iz svojih ruku u ruke senata i naroda rimskog. Za to moje zaslužno djelo prozvan sam po odluci senata August (Uzvišeni), ulazna vrata moje kuće javno su ovjenčana lovorom, nad mojim kućnim vratima priboden je građanski vijenac i u Julijevoj vijećnici postavljen zlatan štit, koji mi, kako svjedoči natpis na njemu,